

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α' ΤΟΜΟΥ

Ιανουάριος 1963 — Δεκέμβριος 1964

Τεύχη 1 — 10

*Επιστημονικὸν ὄργανον τοῦ Συλλόγου Παιδαγωγῶν - Ψυχολόγων
Πτυχιούχων Πανεπιστημίων Ἐξωτερικοῦ*

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

ΚΥΡΙΑ ΑΡΘΡΑ

	Σελ.	Τεῦχος
<i>Τῆς Συντάξεως</i> : Ἡ ἔκδοσις	1	1
» » : Προβλήματα σχετιζόμενα μετὰ τὴν σύνταξιν ἀναλυτικοῦ προγράμματος	1	B
» » : Ὑπόμνημα πρὸς ἔξοχ. Ὑπουργὸν Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Ὀρησκευμάτων	1	4
» » : Πρὸς τὸν δεῦτερον τόμον μας	1	6

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

I. ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

<i>Κ. Ἀνανιάδης</i> : Ἡ ἀγροτική ἐκπαίδευσις στὰ πλαίσια τῆς γενικῆς Παιδείας	15	6
<i>Κ. Ἀνανιάδης - Γ. Μαραγκουδάκης</i> : Ἀγροτική καὶ Ἀγροτεχνική ἐκπαίδευσις στὴν Ἑλλάδα	59	7
<i>Φιλίπ Βερνόν</i> : Σύγχρονοι ἀπόψεις περὶ νοημοσύνης καὶ μετρήσεως αὐτῆς (μεταφρ. Τ. Πασσάκου-Κυριαζοπούλου)	19	2
» » : » » »	15	3
<i>Ἄρ. Βουγιούκα</i> : Τὰ φαινόμενα τῆς προσαρμογῆς στὴ λειτουργία τῆς ἀντιλήψεως	3	4
» » : Ἡ διαδικασία τῆς μαθήσεως	51	7
<i>Θεοφράστου Γέρου</i> : «Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση» (κριτικὴ)	8	5
<i>Γ. Γεωργιάδης</i> : Τὸ Ἀμερικανικὸν σύστημα ἐκπαιδεύσεως	92	8
<i>Π. Ε. Δέρα</i> : Ὑπαρξισμὸς - Ἀγωγή, Ψυχολογία καὶ Ψυχιατρικὴ	161	9
<i>Ἔρנסτ Κασίρερ</i> : Τί εἶναι ἄνθρωπος. Μετάφ. - Σχόλια Θ. Γέρου	9	1
» » : » » » » »	14	2
» » : » » » » »	13	3
<i>Βασίλ. Α. Κονιδιτσιώτου</i> : Διαλεκτικὴ Ἀγωγή	3	1
» » : » » »	11	2
<i>Βασ. Ι. Δαζανᾶ</i> : Abbé de l' Erpée, ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἀγωγῆς τῶν κωφαλάλων	215	10
<i>Γεωργίου Μαραγκουδάκης</i> : Ψυχολογία Μαθήσεως καὶ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα	140	9
» » : Στοιχεῖα Νευροφυσιολογικῆς Ψυχολογίας	14	1
<i>Ἄντ. Μπενέκου</i> : Εἰσαγωγή στὴν Ψυχολογία τοῦ Bruner	22	2
» » : » » » » »	19	3
» » : Προβλήματα καὶ πειραματισμοὶ γύρω ἀπὸ τὴν διδασκαλία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν	107	8

	Σελ.	Τεύχος
Ι. Σ. Μπρούνερ : «Η έννοια τῆς δομῆς στὴ σύγχρονη Παιδαγωγική» κατὰ μετάφραση Γ. Μαραγκουδάκη καὶ Ἀντωνίου Μπενέκου	11	5
Κ. Πασάκου : Σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ μέθοδοι εἰς Ψυχολογίαν καὶ Παιδαγωγικήν	21	1
» » : » » »	32	2
Γ. Κ. Παπαγεωργίου : Δυσκολίες στὴν ἀνάγνωση καὶ γραφή .	199	10
Τριαντ. Τριανταφύλλου : Αἱ ἀνθρώπιναι σχέσεις εἰς τὴν Ἀγωγήν	2	6
Κ. Χάρη : Ἡ ἐπιστημονικότης τοῦ διδασκάλου καὶ ἡ στάθμη τῶν σπουδῶν του	78	7
Λ. Χουσιάδα : Παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐπαγωγικὴ καὶ παραγωγικὴ σκέψη	4	2

II. ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ - ΕΙΔΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΨΥΧΙΚΗ - ΥΓΙΕΙΝΗ

Διδακτικοὶ πειραματισμοὶ

Α. Βουγιούκα : Ἐνα εὐκαιριακὸ θρησκευτικὸ μάθημα	181	9
» » : Ἡ προσφορὰ τοῦ Ζαχ. Παπαντωνίου στὰ παιδικὰ γράμματα	36	2
Θεοφράστου Γέρον : Ἡ Ὄρθογραφία τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 1 διδακτικὸν πρόβλημα τοῦ σχολείου	47	3
» » : » » »	35	4
» » : » » »	32	5
Α. Κακαβούλη : Παιδικὰ ἐλαττώματα καὶ ἡ ἀντιμετώπισίς των εἰς τὸ σχολεῖον	39	4
Εὐθ. Κασιώλα : Πορίσματα τέστ Ἀναγνώσεως	30	1
» » : » » »	44	2
» » : » » »	18	4
» » : » » » καὶ Ἀριθμητικῆς	15	5
» » : Τὸ πρόβλημα τῶν καθυστερημένων μαθητῶν στὸ σχολεῖο	186	9
» » : » » »	230	10
Ἀντ. Κρέτση : Ἡ μαθητοποίηση τοῦ μαθητοῦ	26	1
» » : » »	32	2
Γ. Κυριαζοπούλου : Ἡ Σύνταξις τοῦ συγχρόνου Ἀναλυτικοῦ προγράμματος	34	1
» » : » » »	48	2
Ν. Δυμπέρη : Πρότυπα Δημοτικὰ Σχολεῖα	132	8
Γ. Μαραγκουδάκη : Σχέδιον Ἀναλ. Προγραμ. τῆς Α' τάξεως τοῦ Δημ. Σχολείου	1	3

		Σελ.	Τεύχος
	<i>Αντ. Μπενέκου</i> : Συμβολή εις τὸ πρόγραμμα συγκεντρώσεως τῆς διδακτέας ὕλης	24	4
	» » : » » » »	27	6
<i>Τῆ</i>	<i>Γ. Ξεκάλου</i> : Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνικότητος εἰς τὸ παιδί	26	2
»	» » : » » » »	26	3
»	» » : » » » »	12	4
»	<i>Εὐαγ. Παπαγιαννάκη</i> : Τὰ τρία «Τί»	21	4
»	<i>Δ. Κ. Παλυβοῦ</i> : Ἡ ψυχολογία τῶν πεποικισμένων παιδιῶν	174	9
»	<i>Κ. Πασσάκου</i> : Προσπάθειαι ψυχολογικῆς καὶ Παιδαγωγικῆς παρακολουθήσεως τοῦ μαθητοῦ	195	9
	» » : » » » »	243	10
	<i>Ν. Πετρουλάκη</i> : Πηγαι καὶ μορφῆ μαθήσεως	28	5
	<i>Ἑλπ. Σταματάκη</i> : Ἡ φιλολογία τῶν παιδιῶν	228	10
<i>Ε</i>	<i>Ἰω. Χαραλαμποπούλου</i> : Τὰ προβλήματα τῆς Ψυχικῆς Ὑγιεινῆς τοῦ λαοῦ μας	38	1

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ

<i>Θ. Γέρον</i> : Educational Strategy for developing Societies τοῦ Adam Curle — Κριτικὴ Ἀνάλυση	90	7
<i>Τ. Κυριαζοπούλου</i> : Ἡ Ἐπέκτασις τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως	137	8
<i>Ἰω. Καμπανᾶ</i> : Ἐπιθεώρηση τοῦ βιβλίου Ἰω. Κυριαζικίδου : «Εἰσαγωγή στὸν ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸ»	148	10
<i>Κ. Κίτσου</i> : Ἰδρυσις Ἰνστιτούτου τῶν ἐπιστημῶν τῆς ἀγωγῆς	35	5
<i>Ν. Μπάρκα</i> : Ἐκθεσις ἀναφερομένη εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ ἐν Ἀθῆναις συγκληθέντος Διεθνoῦς Συνεδρ. Μαθημ)κῶν	40	6
<i>Αντ. Μπενέκου</i> : Ἐπιθεώρηση βιβλίου : 1) Ἑλπ. Σταματάκη : «Ἡ ἐπιμόρφωσις τῶν ἐνηλίκων» 2) Reiser - Leythman - Frankl - Lefgren : «Μιὰ προσπάθεια συνενώσεως τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως» Μεταφρ. Σχόλια Τρ. Τριανταφύλλου καὶ Γ. Μαραγκουδάκη. 3) Δ. Κ. Βακάλη : «Ἡ Ἐνιαία Συγκεντρωτικὴ Διδασκαλία»	95	7
» » : Ἡ ἐπιθεώρησις τοῦ βιβλίου Ν. Πετρουλάκη : «Γενικὴ Διδακτικὴ»	147	8
<i>Γ. Ζύδη</i> : Στατιστικὴ περὶ ἀνωτάτης ἐκπαιδεύσεως	52	2
<i>Γ. Ξεκάλου</i> : Διεθνῆς ἐκπαιδευτικὴ κίνησις	43	1
<i>Κ. Πασσάκου</i> : Βιβλιοκρισία τοῦ βιβλίου «Ἡ Κρήτη τοπίον, ἀνθρωποι, γεγονότα, θρύλοι» — Λ. Γ. Πετρίδου	48	6
<i>Τ. Τριανταφύλλου</i> : Ὁργάνωσις Σεμιναρίου	56	2

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΕΡΝΣΤ ΚΑΣΙΡΕΡ

Ο φιλόσοφος Έρνστ Κασίρερ πέθανε το 1945 στη Νέα Υόρκη. Το 1944 κυκλοφόρησε στα Άγγλικά το τελευταίο του βιβλίο «An essay on man» Ένα δοκίμιο για τον άνθρωπο. Ασχολείται με ψυχολογικά, όντολογικά και επιστημολογικά προβλήματα. Σε χωριστά κεφάλαια εξετάζει τις μεγάλες περιοχές του ανθρώπινου πολιτισμού. Βάζει τον άνθρωπο τον ίδιο να αναζητήσει τον εαυτό του μέσα στην περιοχή του Μύθου, της θρησκείας, της Γλώσσας, της Τέχνης, της Επιστήμης και της Ιστορίας, που τὰ δίνει σε χωριστά κεφάλαια μέσα στο βιβλίο του. Με το «Ένα δοκίμιο για τον άνθρωπο» ο Κασίρερ δίνει την ουσία του φιλοσοφικού του έργου. Βασικό βιβλίο του Κασίρερ είναι «Η φιλοσοφία των Συμβολικών Μορφών» που το έγραψε πολύ παλαιότερα όταν ήταν στη Γερμανία. Το 1932 ο Κασίρερ εγκατέλειψε τη Γερμανία για τους γνωστούς λόγους που τόσο φωτισμένοι άνθρωποι έφευγαν πανικόβλητοι από τη γενέτειρά τους, κείνα τὰ μαύρα χρόνια. Πήγε στην Άγγλία όπου δίδαξε στην Όξφορντ και το 1941 πήγε στις Ηνωμένες Πολιτείες όπου δίδαξε στα Πανεπιστήμια Γέηλ και Κολούμπια. Δίνουμε στους αναγνώστες του περιοδικού το πρώτο κεφάλαιο απ' το βιβλίο του Κασίρερ. «Ένα δοκίμιο για τον άνθρωπο». Σύντομα θα κυκλοφορήσει στη χώρα μας υπό τον τίτλο «Ένα δοκίμιο για τον άνθρωπο» σε μετάφραση του Θεοφράστου Γέρον.

Θ.Γ.

Η κρίση για την αυτογνωσία του ανθρώπου

1. Το ότι το «γνώθι σαυτόν» είναι ο ανώτερος σκοπός της φιλοσοφικής έρευνας, αυτό πια είναι γενικά παραδεκτό.

Ο αντικειμενικός σκοπός μένει σταθερός και αμετάβλητος ανάμεσα στις συγκρούσεις στις διάφορες φιλοσοφικές σχολές: αποδείχτηκε ότι είναι η Αρχιμή-

ρει αυτήν ως την επιστήμη των επιστημών και είχε υπερεκτιμήσει αυτήν. Ο Άριστοτέλης, έχων πικράν πείραν της καταχρήσεώς της παρά των Σοφιστών, αποδίδει εις αυτήν μικροτέραν αξίαν. Έδω θα έπρεπε όμως να παρατηρήσωμεν ότι η κατάχρησις και η πλαστογράφησις μιᾶς μεθόδου επισημαίνει ίσως τους κινδύνους, εις τους οποίους είναι εκτεθειμένη, δὲν λέγει όμως τίποτε περί της αξίας ἢ ἀπαξίας αὐτῆς. Εἰς τους νεωτέρους χρόνους, διὰ τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν, ἡ διαλεκτικὴ ἀποτελεῖ ἀποτελεσματικώτατον ὄπλον. Ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωση αὐτὴν πρόκειται περί μιᾶς διαλεκτικῆς τοῦ «πρέπει», «εἶναι ἀνάγκη» ν' ἀποδειχθῇ και μάλιστα διαλεκτικῶς, αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ ἀλήθεια.

(Συνέχεια εἰς τὸ ἐπόμενον)

δειος ἀρχή, τὸ ἀκίνητο και μόνιμο κέντρο ὄλων τῶν στοχασμῶν. Οὔτε και οἱ «σκεπτικοὶ» ἀρνοῦνται τὴ δυνατότητα και τὴν ἀνάγκη τῆς αὐτογνωσίας. Δὲν ἐμπιστεύονται ὅλες τῆς γενικῆς ἀρχῆς γύρω ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης προοριζόταν ν' ἀνοίξῃ ἕνα νέο και περισσότερο ἀξιόπιστο τρόπο ἔρευνας. Στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας ὁ σκεπτικισμὸς πολὺ συχνὰ ὑπῆρξε τὸ πανομοιότυπο ἐνὸς ἀποφασιστικοῦ οὐμανισμοῦ. Μετὰ τὴν ἀρνησι καὶ διάλυση τῆς ἀντικειμενικῆς δεβαιότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ὁ σκεπτικιστὴς ἐλπίζει νὰ ρίξῃ ὅλες τῆς σκέψεις τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὴ δική του ὑπαρξή. Διακηρύσσει ὅτι ἡ αὐτογνωσία εἶναι προαπαίτηση τῆς αὐτοπραγμάτωσις. Θὰ δοκιμάσουμε νὰ σπάσουμε τὴν ἀλυσίδα πὸν μᾶς συνδέει μετὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἀπολαύσουμε τὴν πραγματικὴ μᾶς ἐλευθερία. «La plus grande chose du monde c' est de sçavoir être á soy» γράφει ὁ Montaigne.

Ἀκόμα κι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ προσέγγισις στὸ πρόβλημα— ἡ μέθοδος τῆς ἐνδοσκοπήσεως (introspection) — δὲν γλυτώνει ἀπ' τῆς ἀμφιβολίας τοῦ σκεπτικοῦ. Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία ἄρχισε μετὰ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἡ ἀπόδειξις τῆς ὑπαρξῆς

μας είναι αναμφισβήτητη και απόρθητη. Η πρόοδος όμως της ψυχολογικής γνώσης μόλις και μετά βίας επιβεβαιώνει αυτή την αρχή του Καρτεσίου. Η σκέψη κατευθύνεται ξανά σήμερα προς τον αντίθετο πόλο. Πολύ λίγοι ψυχολόγοι παραδέχονται ή συστήνουν αποκλειστικά και μόνο τη μέθοδο της ένδοσκόπησης (introspection). Μας λένε ότι μια τέτοια μέθοδος είναι ακροσφαλής. Γνώμη τους είναι πως μια αυστηρά αντικειμενική, βεβαβαιωριστική μέθοδος είναι ή μόνη δυνατή μέθοδος για την επιστημονική ψυχολογία. Άλλα ένας επίμονος και ριζοσπαστικός βεβαβαιωρισμός δεν επιτυγχάνει το σκοπό του. Μπορεί να μας προειδοποιήσει για πιθανές μεθοδολογικές αδυναμίες και σφάλματα, αλλά δεν κατορθώνει να λύσει όλα τα προβλήματα της ανθρώπινης ψυχολογίας. Μπορούμε να υποψιαζόμαστε ή να κρίνουμε αυστηρά τη μέθοδο της καθαρής ένδοσκόπησης αλλά δεν έχουμε τη δύναμη να την περιστείλουμε ή να την πείσουμε. Χωρίς την ένδοσκόπηση, δηλαδή χωρίς μια άμεση αντίληψη των συναισθημάτων μας, των συγκινήσεων και των στοχασμών μας δεν θα μπορούσαμε με βεβαιότητα να δρίσουμε το ψυχολογικό πεδίο. Πρέπει όμως να παραδεχτούμε, πως μόνο με την ένδοσκόπηση δεν θα φθάναμε σε μια πραγματική γνωριμία με την ανθρώπινη φύση.

Η ένδοσκόπηση μας αποκαλύπτει μόνο ένα μικρό τμήμα της ανθρώπινης ζωής, εκείνο που είναι προσιτό στη δική μας εμπειρία. Ποτέ δεν καλύπτει το πεδίο των ανθρώπινων φαινομένων στο σύνολό τους.

Άκόμα και αν επιτύχουμε στη συλλογή και στο συνδυασμό όλων των δεδομένων, θα έχουμε πάλι μια τσιγγούνικη και κλασματική εικόνα—ένα απλό μέρος—της ανθρώπινης φύσης.

Ο Άριστοτέλης διακηρύσσει ότι όλη η ανθρώπινη γνώση έχει την προέλευσή της σε μια βασική όρμη (τάση—ροπή) που εμφανίζεται στις πιο στοιχειώδεις πράξεις και αντιδράσεις του ανθρώπου.

Όλες οι αισθήσεις βαφτίζονται μέσα σ' αυτή την βασική όρμη: "Όλοι οι άνθρωποι από φυσικό τους διψούν (1) τη μάθηση. Απόδειξη γιαυτό είναι ή χαρά που νιώθουμε με τις αισθήσεις μας. Γιατί χωριστά απ' την χρησιμότητά τους, οι αισθήσεις μας αγαπιούνται αυτές καθαυτές και πιο πολύ απ' όλες τις αισθήσεις, ή αίσθηση της δράσης. Όχι μόνο γιατί είναι πιο δραστήρια, πιο ενεργητική αίσθηση, αλλά και γιατί μας αρέσει να βλέπουμε όταν δεν έχουμε να κάνουμε τίποτε... Τις αγαπούμε τις αισθήσεις μας γιατί μας μαθαίνουν πολλά πράγματα και φέρνουν στο φως πολλές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στα πράγματα.

Η παράγραφος αυτή είναι χαρακτηριστική της Άριστοτελικής σκέψης. Ένας τέτοιος φιλοσοφικός έπαινος των ανθρώπινων αισθήσεων είναι άγνωστος στα έργα του Πλάτωνα. Ποτέ δεν θα σύγκρινε την επιθυμία για γνώση με την ευφροσύνη που δοκιμάζουμε με τις αισθήσεις μας.

Στον Πλάτωνα ή «ζωή» των αισθήσεων είναι ξέχωρη απ' τη ζωή του νου με ένα ευρύ και αδιάβατο άνοιγμα. Η γνώση και ή αλήθεια ανήκουν σε μια υπερβατική τάξη, στο βασίλειο των «καθαρών» και αιώνιων ιδεών.

Και ο ίδιος ο Άριστοτέλης είναι πεπεισμένος πως ή επιστημονική γνώση είναι αδύνατη μόνο δια των αισθήσεων. Άλλα όμιλει σαν βιολόγος όταν άρνιέται το διαχωρισμό ανάμεσα στον ιδανικό και στον κόσμο της εμπειρίας (των αισθήσεων). Επιχειρεί να έρμηνεύσει τον κόσμο των ιδεών, τον κόσμο των γνώσεων, με τους όρους της ζωής. Σ' άμφότερα τα βασίλεια, σύμφωνα με τον Άριστοτέλη, βρίσκουμε την ίδια αδιάσπαστη διάρκεια. Όπως στη φύση έτσι και στην ανθρώπινη γνώση οι άνωτερες μορφές αναπτύσσονται από τις κατώτερες μορφές: οι αισθήσεις, ή μνήμη, ή εμπειρία, ή φαντασία και ή κρίση, είναι όλα δεμένα μαζί με ένα κοινό δεσμό. Είναι άπλως και μόνο διαφορετικοί σταθμοί και δια-

1. Άριστοτέλη: Μεταφυσικά. Α' 1.980α 21.

φορετικές εκφράσεις μιᾶς καὶ τῆς ἴδιας θεμελιώδους δραστηριότητας πού φθάνει τὴν ἀνώτερή της τελειότητα στὸν ἄνθρωπο, πού μὲ κάποιο τρόπο στὴν ιδιότητα αὐτὴ συμμετέχουν (εἶναι συμμεριζόμενα) ὅλα τὰ ζῶα καὶ ὅλες οἱ μορφές τῆς ὀργανικῆς ζωῆς.

Ἄν υἰοθετούσαμε τὴ βιολογικὴ αὐτὴ πρόταση θὰ ἔπρεπε οἱ πρῶτοι σταθμοὶ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης νὰ ἀσχολοῦνται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Γιὰ ὅλες τὶς ἄμεσες ἀνάγκες τοῦ καὶ τὰ πρακτικὰ του ἐνδιαφέροντα ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ φυσικὸ του περιβάλλον. Δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει χωρὶς ἐπίμονα νὰ προσαρμόζει τὸν ἑαυτό του στὶς συνθῆκες τοῦ περιβάλλοντος κόσμου. Τὰ ἀρχικὰ βήματα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου μποροῦν νὰ περιγραφοῦν ὡς πράξεις πού περιέχουν ἕνα εἶδος πνευματικῆς προσαρμογῆς στὸ ἄμεσο περιβάλλον. Ἀλλὰ καθὼς προχωρεῖ ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς γρήγορα συναντοῦμε μιὰ ἀντίθετη τάση τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἀπὸ τὴν πρώτη ἀναλαμπὴ τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης ἐμφανίζεται μιὰ ἐσωστρεφῆς ἄποψη τῆς ζωῆς πού συντροφεύει καὶ συμπληρώνει τὴν ἐξωστρεφῆ αὐτὴ ἄποψη. Ὅσο περισσότερο μελετοῦμε τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, τόσο ἡ ἐσωστρεφῆς αὐτὴ ἄποψη κάνει ἔντονα τὴν ἐμφάνισή της στὸ προσκῆνιο.

Ἡ φυσικὴ περιέργεια τοῦ ἀνθρώπου ἀλλάζει σιγὰ σιγὰ κατεύθυνση. Παρατηροῦμε αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξη σχεδὸν σ' ὅλες τὶς μορφές τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Στὶς πρῶτες μυθολογικὲς ἐρμηνεῖες τοῦ σύμπαντος συναντοῦμε πάντα μιὰ πρωτόγονη ἀνθρωπολογία πλάι στὴν πρωτόγονη κοσμολογία. Τὸ πρόβλημα τῆς προέλευσης τοῦ κόσμου εἶναι ἀδιάρρηκτα συνυφασμένο μὲ τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ θρησκεία δὲν καταστρέφει αὐτὲς τὶς πρῶτες μυθολογικὲς ἐξηγήσεις. Ἀντίθετα συντηρεῖ τὴν μυθολογικὴ κοσμολογία καὶ ἀνθρωπολογία δίνοντάς της νέο σχῆ-

μα καὶ νέο βάθος.

Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς ἡ αὐτογνωσία δὲν παρουσιάζει πιά σκέτο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον. Δὲν εἶναι πιά μόνο θέμα περιέργειας καὶ μελέτης ἀλλὰ γίνεται πιά πρωταρχικὴ ὑποχρέωση τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ μεγάλοι θρησκευτικοὶ στοχαστὲς ἦσαν οἱ πρῶτοι πού ἐπρόσεξαν τὸ ἠθικὸ αὐτὸ ἀξίωμα. Σ' ὅλες τὶς ἀνώτερες μορφές θρησκευτικῆς ζωῆς, τὸ γνωμικὸ «Γνώθι σαυτόν», θεωρεῖται ὡς μιὰ κατηγορηματικὴ προσταγή, τελικὸς ἠθικὸς καὶ θρησκευτικὸς νόμος. Σ' αὐτὴ τὴν κατηγορηματικὴ προσταγή, νιώθουμε μιὰ ἀπότομη ἀντιστροφή τοῦ πρώτου φυσικοῦ ἐνστίκτου τοῦ μανθάνειν—πρόκειται ἐδῶ γιὰ ὑπεραξιοποίηση ὅλων τῶν ἀξιών. Στὴν ἱστορία τῶν θρησκειῶν—Ἰουδαϊσμὸ - Βουδισμὸ - Κομφουκιανισμὸ καὶ Χριστιανισμὸ — παρατηροῦμε τὰ ἀτομικὰ βήματα αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης.

Ἡ ἴδια ἀρχὴ ἰσχύει στὴ γενικὴ ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία στὰ πρῶτα τῆς βήματα φαίνεται ἀποκλειστικὰ νὰ ἀσχολῆται μὲ τὸ φυσικὸ σύμπαν. Στὴ φιλοσοφικὴ ἐρευνα, ἡ κοσμολογία κρατεῖ τὴν πρώτη θέση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ βάθους καὶ τῆς ἀντιληπτικῆς ἱκανότητος τοῦ μυαλοῦ τοῦ Ἑλληνα, ὅτι σχεδὸν χωριστὰ κάθε στοχαστῆς, ἀντιπροσωπεύει, ἕνα καινούργιο γενικὸ τύπο σκέψης. Πέρα ἀπ' τὴ νατουραλιστικὴ (φυσιοκρατικὴ) φιλοσοφία τῆς σχολῆς τῆς Μιλήτου, οἱ Πυθαγόρειοι ἀνακαλύπτουν τὴ Μαθηματικὴ Φιλοσοφία, ἐνῶ οἱ Ἐλεᾶτες πρῶτοι συνέλαβαν τὴν ἰδέα μιᾶς λογικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἡράκλειτος στάθηκε στὸ σύνορο ἀνάμεσα στὴν κοσμολογικὴ καὶ ἀνθρωπολογικὴ σκέψη.

Ἄν καὶ ὁμιλῆ ὡς ἕνας νατουραλιστῆς φιλόσοφος, ἂν καὶ ἀνήκη στοὺς «ἀρχαίους φυσιολόγους», εἶναι πεπεισμένος ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ μέσα στὰ μυστικὰ τῆς φύσης χωρὶς νὰ μελετήσῃ τὰ μυστικὰ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄν ἐπιθυμοῦμε νὰ βρεθοῦμε κοντὰ στὴν πραγματικότητα καὶ νὰ κατανοή-

σουμε τὴ σημασία τῆς θὰ πρέπει πρῶτα νὰ καλύψουμε τὶς ἀπαιτήσεις τῆς αὐτογνωσίας.

Γιατὸ ἦταν εὐκολο γιὰ τὸν Ἡράκλειτο νὰ χαρακτηρίσῃ τὴ φιλοσοφία του μὲ δυὸ λέξεις «ἐζήτησα ἑμαυτόν» (2). Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα αὐτὴ κατεύθυνση τῆς σκέψης, ἂν καὶ τὴ συναντοῦμε στὴν πρώτη ἑλληνικὴ φιλοσοφία, σὰν ἓνα εἶδος κληρονομιᾶς, φτάνει στὴν πλήρη τῆς ὀριμότητα στὴν ἐποχὴ τοῦ Σωκράτη. Ἔτσι τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ ποὺ χωρίζει τὴν Σωκρατικὴ ἀπὸ τὴν προ-Σωκρατικὴ σκέψη.

Ὁ Σωκράτης ποτὲ δὲν ἐπιτίθεται ἢ κριτικᾶρει τὶς θεωρίες τῶν προκατόχων του. Δὲν ἔχει πρόθεση νὰ δημιουργήσῃ ἓνα νέο φιλοσοφικὸ δόγμα. Μέσα του ὅλα τὰ προηγούμενα προβλήματα κοιτάζονται μὲ ἓνα νέο φῶς γιατί ἀναφέρονται σὲ ἓνα νέο διανοητικὸ πνευματικὸ κέντρο. Τὰ προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς φυσιοκρατικῆς φιλοσοφίας natural καὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφυσικῆς, ἐξαφανίζονται ἀπότομα μὲ τὴν ἐμφάνιση ἑνὸς νέου προβλήματος ποὺ φαίνεται στὸ ἐξῆς νὰ συγκεντρῶνῃ ὅλο τὸ θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀνθρώπου.

Στὸ Σωκράτη δὲν ἔχουμε πιά μιὰ ἀνεξάρτητη θεωρία γιὰ τὴ φύση ἢ μιὰ ἀνεξάρτητη λογικὴ θεωρία. Οὔτε ἔχουμε μιὰ συνεκτικὴ καὶ συστηματικὴ ἠθικὴ θεωρία—μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἀναπτύχθηκε στὰ μεταγενέστερα ἠθικὰ συστήματα. Μόνο ἓνα ἐρώτημα μένει: Τί εἶναι ἄνθρωπος;

Ὁ Σωκράτης πάντα διακηρύσσει καὶ ὑποστηρίζει τὸ ἰδεῶδες μιᾶς ἀντικειμενικῆς, ἀπόλυτης καθολικῆς ἀλήθειας. Ἀλλὰ ὁ μόνος κόσμος ποὺ γνωρίζει καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο γίνονται ὅλες οἱ ἀναζητήσεις, εἶναι ὁ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ φιλοσοφία του—ἂν εἶναι κάτοχος μιᾶς φιλοσοφίας—εἶναι αὐστηρὰ ἀνθρωπολογικὴ. Σὲ ἓναν ἀπ' τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους ὁ Σωκράτης κουβεντιάζει μὲ

2. Ἀπόσπασμα 101. Ἔκδοσις W. Krantz Berlin 1934.

τὸ μαθητὴ τοῦ Φαῖδρο. Κάνουν τὸν περίπατό τους καὶ σὲ λίγο φτάνουν σὲ μιὰ τοποθεσία ἔξω ἀπ' τὶς πύλες τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Σωκράτης θαυμάζει τὸ τοπίο καὶ ἐκφράζει μὲ ἐνθουσιασμὸ τὴ συγκίνησή του. Ὁ Φαῖδρος ὁμῶς τὸν διακόπτει. Ἀπορεῖ ποῦ ὁ Σωκράτης κάνει σὰν ξένος ποὺ κάποιος τοῦ δείχνει τὶς ὁμορφιὰς τοῦ τοπίου, τὸν ξεναγεῖ.

—Πέρασες ποτὲ Σωκράτη τὰ σύνορα τῆς πόλης; τὸν ρωτᾷ. Ὁ Σωκράτης βάζει συμβολικὴ σημασία στὴν ἀπάντησή του:

—Πολὺ σωστὰ τὸ λές φίλε μου, καὶ ἐλπίζω νὰ μὴν μὲ παρεξηγήσης ὅταν μάθης τὴν αἰτία, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τούτη. Εἶμαι ἐρωτευμένος μὲ τὴ γνώση καὶ δάσκαλοί μου εἶναι οἱ ἄνθρωποι ποὺ διαμένουν στὴν πόλη καὶ ὄχι τὰ δέντρα ἢ ἡ ἐξοχὴ (3).

Ὅταν μελετοῦμε τοὺς Σωκρατικοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, βρίσκουμε καὶ τώρα μιὰ κατ' εὐθείαν ἀπάντηση στὸ πρόβλημά μας. Ὁ Σωκράτης μᾶς δίνει μιὰ λεπτομερῆ καὶ προσεκτικὴ ἀνάλυση τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων καὶ ἀρετῶν. Προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὴ φύση αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων: Καλωσύνη—δικαιοσύνη—ἐγκράτεια—θάρος καὶ λοιπά. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν διακινδυνεύει ἓνα ὄρισμὸ γιὰ τὸν ἄνθρωπο (περὶ τοῦ ἀνθρώπου). Μὲ τί μέτρα νὰ ἐκτιμήσουμε τὴ φαινομενικὴ αὐτὴ ἀδυναμία; Μήπως ἀπὸ σκοποῦ υἱοθέτησε ἓνα κυκλικὸ πλησίασμα—κάτι ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ γρατσουνίσῃ μόνον τὴν ἐπιφάνεια τοῦ προβλήματος, χωρὶς νὰ μπῆ στὸ βάθος καὶ στὸν πραγματικὸ του πυρήνα; Ἀλλὰ στὸ σημεῖο αὐτὸ περισσότερο ἀπ' τὶς ἄλλες φορὲς ὑποψιαζόμεσθε τὴν παρουσία τῆς Σωκρατικῆς εἰρωνείας. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀρνητικὴ ἀπάντηση τοῦ Σωκράτη ποὺ ρίχνει νέο καὶ ἀπροσδόκητο φῶς πάνω στὸ πρόβλημα καὶ ποὺ μᾶς δίνει ἓνα σίγουρο κοίταγμα μέσα στὴ Σωκρατικὴ ἀντίληψη περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν μποροῦμε νὰ ἀνακαλύψουμε τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ ἐρευνῶ

3. Πλάτωνος, Φαῖδρος 230α.

με την ουσία των φυσικῶν πραγμάτων. Τα φυσικά πράγματα μπορούν να περιγραφούν σύμφωνα με τις αντικειμενικές τους ιδιότητες, αλλά ο άνθρωπος, μπορεί να περιγραφῆ και ὀρισθῆ μόνο σύμφωνα με μιὰ βάση: τὴ συνείδησή του.

Αὐτὸ τὸ γεγονός προβάλλει ἕνα ἐντελῶς καινούργιο πρόβλημα πὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιμετωπισθῆ με τοὺς συνηθισμένους τρόπους ἔρευνας. Ἡ ἐμπειρική παρατήρηση καὶ ἡ λογικὴ ἀνάλυση—ἔτσι πὸν χρησιμοποιοῦσαν τοὺς ὄρους αὐτοὺς στὴν προ—Σωκρατικὴ φιλοσοφία—στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐμφανίζονται ἀνεπαρκεῖς καὶ ἐλάχιστα ἀποδοτικοί. Γιατὶ μόνο με ἀμεσὴ ἐπαφὴ με τὶς ἀνθρώπινες ὑπάρξεις κατορθώνουμε νὰ γνωρίσουμε τὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀντιμετωπίσουμε τὸν ἀνθρώπο, θὰ πρέπει νὰ τὸν συναντήσουμε πρόσωπο με πρόσωπο γιὰ νὰ τὸν κατανοήσουμε. Τὸ διακριτικὸ λοιπὸν γνώρισμα τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας, δὲν εἶναι ἕνα νέο ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο γνώσης ἀλλὰ μιὰ νέα δραστηριότητα καὶ ἐκδήλωση τῆς σκέψης. Ἡ φιλοσοφία πὸν ὅς τότε ἦταν ἕνας πνευματικὸς μονόλογος μεταμορφώθηκε σὲ διάλογο.

Μόνο με τὴ διαλογικὴ ἢ διαλεκτικὴ σκέψη μποροῦμε νὰ φτάσουμε στὴ γνώση τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Πρὶν, ἡ ἀλήθεια μπορεῖ νὰ νομιζόταν σὰν ἕνα πρᾶγμα ἐτοιμοπαράδοτο, (κατασκευασμένο ἀπὸ πρὶν) πὸν μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ με τὴν προσπάθεια τοῦ στοχαστῆ (σὰν ἄτομο) καὶ ἔτσι ἔτοιμο νὰ μεταδοθῆ καὶ μεταφερθῆ καὶ στοὺς ἄλλους. Ὁ Σωκράτης ὁμῶς δὲν μποροῦσε πιά νὰ προσυπογράψῃ αὐτὴ τὴν ἄποψη. Δὲν εἶναι δυνατὸ λέγει ὁ Πλάτωνας στὴν «Πολιτεία» του νὰ φυτέψῃ στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἀλήθεια, ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ δώσῃ φῶς σὲ ἕναν πὸν γεννή-

θηκε τυφλός. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀπὸ φυσικό της ἀποτέλεσμα τοῦ διαλεκτικοῦ στοχασμοῦ. Γιατὸ γιὰ νὰ ἀποκτηθῆ χρειάζεται ἐπίμονη συνεργασία καὶ ἀμοιβαία ἐρωτοαπόκριση. Δὲν μοιάζει λοιπὸν με τὸ ἐμπειρικὸ ἀντικείμενο. Θὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ὅπως γίνεται ἀντιληπτὸ τὸ ξετύλιγμα μιᾶς κοινωνικῆς πράξης.

Ἐδῶ βρίσκεται ἡ νέα πλάγια ἀπάντηση: «Τί εἶναι ἄνθρωπος;» Ὁ ἄνθρωπος δηλώθηκε ὅτι εἶναι τὸ πλάσμα πὸν ἐπίμονα ἐρευνᾷ γιὰ νὰ βρῆ τὸν ἑαυτό του, ἕνα πλάσμα πὸν σὲ κάθε στιγμή τῆς ὑπαρξῆς του ὀφείλει νὰ ἐξετάζῃ καὶ νὰ ἐλέγχει τὶς συνθήκες τῆς ὑπαρξῆς του. Σ' αὐτὴ τὴ λεπτόλογη ἔρευνα καὶ κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ στηρίζεται ἡ πραγματικὴ ἀξία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. «Μιὰ ζωὴ χωρὶς ἔλεγχο» λέγει ὁ Σωκράτης στὴν ἀπολογία του «δὲν εἶναι ζωὴ πὸν ἀξίζει νὰ τὴ ζῆση κανεῖς (4)».

Ἀνακεφαλαιώνοντας τὴ Σωκρατικὴ σκέψη δίνουμε τὸν ὀρισμὸ πὸν ἔδωσε ὁ ἴδιος γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὅτι ἄνθρωπος εἶναι τὸ ὄν πὸν ὅταν τοῦ ὑποβάλλῃς μιὰ λογικὴ ἐρώτηση, δίνει μιὰ λογικὴ ἀπάντηση. Ἀμφότερες οἱ γνώσεις του καὶ ἡ ἠθικὴ του (οἱ ἠθικὲς του ἐνέργειες) γίνονται ἀντιληπτές μέσα σ' αὐτὸν τὸν κύκλο. Εἶναι χάρις σ' αὐτὴ τὴ θεμελιώδη ἱκανότητα—τοῦ νὰ δίνῃ ἀπαντήσεις στὸν ἑαυτό του καὶ στοὺς ἄλλους—πὸν ὁ ἄνθρωπος ἀποβαίνει ἕνα ὄν ὑπεύθυνο καὶ ἠθικό.

(4) Ἀπολογία τοῦ Σωκράτη.

Μετάφραση - σχόλια

Θ. ΓΕΡΟΥ

B Ed. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Ἐδιμβούργου

(Συνέχεια στὸ ἐπόμενο)

